

روش‌شناسی اجتماعی از منظر قرآن

فاطمه امین پور

تهیه: دانشگاه باقرالعلوم علیه‌السلام

بیت
۱۳۹۰



موضوع:

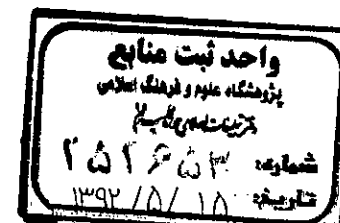
علوم قرآن: ۱۷۲ (قرآن: ۲۹۹)

گروه مخاطب:

- تخصصی (طلاب و دانشجویان)

شماره انتشار کتاب (چاپ اول): ۲۰۹۴

مسلسل انتشار (چاپ اول و باز چاپ): ۵۱۹۳



کتاب‌های

امین پور، فاطمه، ۱۳۶۱ -

روش‌شناسی اجتماعی از منظر قرآن / فاطمه امین پور؛ تهیه: دانشگاه باقرالعلوم علیه‌السلام. - قم: مؤسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، ۱۳۹۰.

[۲۲۸] ص. - (مؤسسه بوستان کتاب: ۲۰۹۴، کتاب‌های دانشگاه باقرالعلوم علیه‌السلام: ۲۳) (قرآن: ۲۹۹، علوم قرآن:

۱۷۲)

۱۰۰۰ تومان: 1 - 1022 - 09 - 964 - 978 - ISBN

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

ص. ع. به انگلیسی: Fatimah Aminpour, Social methodology from the holy Quran's point of view

کتابنامه: ص. [۲۲۷] - ۲۴۱: همچنین به صورت زیرنویس.

۱. شناخت (جامعه‌شناسی) - جنبه‌های قرآنی. ۲. قرآن و اجتماع. ۳. علوم اجتماعی - روش‌شناسی.

الف. دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم. مؤسسه بوستان کتاب. ب. عنوان.

۲۹۷ / ۱۵۹

۸ الف ۸۵ ش ۱۰۲ / BP

شماره کتاب‌شناسی ملی: ۲۶۵۲۸۷۵

۱۳۹۰

• نویسنده: فاطمه امین پور
 • تهیه: دانشگاه باقرالعلوم علیه‌السلام
 • ناشر: مؤسسه بوستان کتاب
 (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)
 • لیتوگرافی، چاپ و صحافی: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب
 • نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۰ • شمارگان: ۱۰۰۰ • بها: ۴۰۰۰ تومان

تمامی حقوق © محفوظ است
 printed in the Islamic Republic of Iran

- ❖ دفتر مرکزی: قم، خ شهدا (صنایع)، ص ب ۳۷۱۸۵ / ۹۱۷، تلفن: ۷۷۲۲۱۵۵-۷، شماره: ۷۷۲۲۱۵۲، تلفن پخش: ۷۷۲۲۲۲۶
- ❖ فروشگاه مرکزی: قم، چهارراه شهدا (عرضه ۱۲۰۰۰ عنوان کتاب با همکاری ۱۷۰ ناشر)
- ❖ فروشگاه شماره ۲: میدان فلسطین، خ طوس، کوچه نیریز، پلاک ۳۰، تلفن: ۸۸۹۵۶۹۲۲ - ۹۳۹۵۹۹۲۰۸۹
- ❖ فروشگاه شماره ۳: مشهد، چهارراه خرو، مجتمع پاس، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه خراسان رضوی، تلفن: ۲۲۳۳۶۷۲
- ❖ فروشگاه شماره ۴: اصفهان، چهار راه کرمانی، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه اصفهان، تلفن: ۲۲۲۰۳۷۰
- ❖ فروشگاه شماره ۵: اصفهان، میدان انقلاب، جنب سینما ساحل، تلفن: ۲۲۲۱۷۱۲
- ❖ فروشگاه شماره ۶ (ویژه جوانان): قم، ابتدای خیابان شهدا، تلفن: ۷۸۳۷۱۰۲
- ❖ بخش پکتا (بخش کتب اسلامی و انسانی)، تهران، خ حافظ، نرسیده به چهار راه کالج، نبش کوچه باستان، تلفن: ۸۸۹۲۰۳۰۳

آدرس: تهران، خیابان ولیعصر، پلاک ۱۸۵، بوستان کتاب (SMS)

پست الکترونیک مؤسسه: E-mail: info@bustaneketab.com

جدیدترین آثار مؤسسه و آشنایی بیشتر با آن در وب سایت: http://www.bustaneketab.com

با قدردانی از همکاری که در تولید این اثر نقش داشته‌اند:

• اعضای شورای بررسی آثار • دبیر شورای کتاب: جواد آهنگر • ویراستار: ابوالفضل طریقه‌دار • چکیده عربی: خلیل المسامی • چکیده انگلیسی: حبیبی داوودی • فایده مصطفی محفوظی • مسئول واحد حروف‌نگاری: احمد مؤتمنی • حروف‌نگار: عزیزه همتی • اصلاحات حروف‌نگاری: لیلا حاج‌اسماعیلی، فاطمه جعفری، مصطفی عسکری‌نسب و حسین محمدی • صفحه‌آرایی: عزیزه همتی و احمد مؤتمنی • کارشناس و کنترل نمونه‌خوانی: محمدجواد مصطفوی • نمونه‌خوانی: سیدجواد حسینی • نظارت و کنترل آماده‌سازی: ولی قربانی • کنترل فنی صفحه‌آرایی: سیدرضا موسوی‌منش • کارشناس طراحی و گرافیک: مسعود نجابتی • طراح جلد: حسین میرزایی • مدیر تولید: عبدالهادی اشرفی • اداره آماده‌سازی: حمید رضا تیموری • اداره چاپخانه: سعید مهدوی و سایر همکاران لیتوگرافی، چاپ و صحافی.

رئیس مؤسسه
 اسماعیل اسماعیلی

تقدیم:

این تحقیق، ران ملخی است
 به درگاه سلیمان زمان، حضرت صاحب‌الزمان
 «ارواحنا له الفداه»
 و هدیه‌ای است
 به پدر، مادر و همسر؛ به پاس زحمات
 بی‌شائبه شان
 و نیز به فرزند دلبندم.

تشکر و تقدیر

نگارش این پژوهش، مرهون زحمات اساتید گرانمایه است که مرا به تلاش علمی بیشتر واداشتند.

بر خود لازم می‌دانم از راهنمایی و مساعدت‌های ارزنده استاد ارجمند جناب حجة الاسلام دکتر کریم خان محمدی که در طول تدوین مرا یاری نمودند و حجة الاسلام دکتر حمید پارسانیا که با دقت فراوان در امر مشاوره به غنای کار افزودند، تقدیر و تشکر نمایم.

در نهایت از همسر گرامی خویش که در طول مراحل تحصیل همراه و یاورم بوده‌اند، کمال قدردانی و سپاس را دارم.

فهرست مطالب

چکیده ۱۷

مقدمه حجة الاسلام دکتر حمید پارسانیا ۱۹

فصل اول: کلیات

۱. بیان مسئله ۲۷

۲. سؤال اصلی ۲۸

۳. سؤال‌های فرعی ۲۸

۴. علت انتخاب موضوع و اهمیت و فایده آن ۲۸

۵. پیشینه پژوهش ۳۰

۶. اهداف پژوهش ۳۱

۷. مفاهیم و متغیرها ۳۱

۷-۱. روش ۳۲

۷-۲. شناخت ۳۲

۷-۳. رابطه روش و شناخت ۳۳

۷-۴. شناخت اجتماعی ۳۴

۳۴ ۵-۷. روش شناخت اجتماعی

۳۵ ۶-۷. روش‌شناسی بنیادین و روش‌شناسی کاربردی

۳۸ ۸. پیش‌فرض‌های پژوهش

۳۹ ۹. روش پژوهش

۳۹ ۱۰. ابزار گردآوری اطلاعات

۳۹ ۱۱. سازماندهی پژوهش

فصل دوم: روش شناخت اجتماعی در جامعه‌شناسی

۴۳ مقدمه

۴۴ روش‌های مختلف جامعه‌شناسی

۴۶ بخش اول: روش‌شناسی پوزیتویستی

۴۷ الف- اصول و مبادی پوزیتویستی

۴۷ ۱. مبادی هستی‌شناختی

۴۷ ۱-۱. اصل قاعده‌مندی عالم

۴۸ ۱-۲. جدایی ارزش از واقعیت

۴۸ ۲. مبادی انسان‌شناختی

۴۹ ۲-۱. آزاد نبودن انسان

۴۹ ۲-۲. مادی‌انگاری رفتار انسان

۴۹ ۲-۳. عقلانی بودن انسان

۵۰ ۳. مبادی معرفت‌شناختی

۵۰ ۳-۱. ارجحیت علم بر جهل

۵۰ ۳-۲. طبیعی دانستن علت پدیده‌های طبیعی

۵۱ ۳-۳. تأکید بر حس‌گرایی

۵۱ ۳-۴. قابل مشاهده بودن جهان

۵۱ ۳-۵. شناخت‌گرایی

۵۲ ب- روش‌شناسی بنیادین پوزیتویسم

۵۲ ۱. جزءنگری و کمیت‌انگاری

۵۳ ۲. وحدت روش و موضوع در علوم طبیعی و انسانی

۵۴ ۳. علت‌گرایی نه دلیل‌گرایی

۵۴ ۴. نمودگرایی

۵۴ ۵. تمایز ذهن از عین و کشف از داوری

۵۵ ج- رویکردهای نظری مبتنی بر روش‌شناسی پوزیتویستی

۵۵ ۱. وفاق‌گرایی

۵۸ ۲. ساختارگرایی

۶۰ ۳. ستیزگرایی

۶۲ ۴. تاریخ‌گرایی

۶۳ ۵. رفتارگرایی

۶۵ بخش دوم: روش‌شناسی تفهیمی

۶۶ الف- اصول و مبانی روش تفهیمی

۶۶ ۱. مبادی هستی‌شناختی

۶۶ ۱-۱. دوبعدی بودن عالم

۶۶ ۲-۱. ذهنی بودن واقعیت

۶۷ ۱-۳. توأم بودن واقعیت با ارزش

۶۷ ۲-۳. مبادی انسان‌شناختی

- ۶۷..... ۱-۲. تأکید بر آزادی، اراده و اختیار انسان.....
- ۶۷..... ۲-۲. معناداری رفتارهای انسانی.....
- ۶۸..... ۳. مبادی معرفت‌شناختی.....
- ۶۸..... ۱-۳. تأکید بر نقش زبان، تفسیر و فهم در علوم اجتماعی.....
- ۶۸..... ۲-۳. تأکید بر معنا، انگیزه و دلیل در شناخت رفتار انسان.....
- ۶۹..... ب- روش‌شناسی بنیادین تفهیمی.....
- ۷۰..... ۱. تمایز موضوع و روش در علوم طبیعی و علوم انسانی.....
- ۷۱..... ۲. تأکید بر روش‌های کیفی.....
- ۷۱..... ج- رویکردهای نظری مبتنی بر روش‌شناسی تفهیمی.....
- ۷۲..... ۱. کنش متقابل نمادین.....
- ۷۳..... ۲. پدیدارشناسی.....
- ۷۶..... ۳. روش‌شناسی مردمی.....
- ۷۸..... ۴. رویکرد انتقادی.....
- ۸۲..... بخش سوم: روش‌شناسی رئالیسم انتقادی.....
- ۸۴..... الف- اصول و مبادی روش رئالیسم.....
- ۸۴..... ۱. مبادی هستی‌شناختی.....
- ۸۴..... ۱-۱. استقلال جهان مستقل از معرفت.....
- ۸۴..... ۲-۱. ضرورت‌گرایی.....
- ۸۵..... ۳-۱. تمایز یافتگی جهان.....
- ۸۵..... ۴-۱. دو بعدی دانستن جهان.....
- ۸۶..... ۲. مبادی انسان‌شناختی.....
- ۸۶..... ۱-۲. اخلاقیّت انسان.....

- ۸۶..... ۲-۲. معنادار بودن کنش انسانی.....
- ۸۶..... ۲-۳. ارتباط متقابل انسان با جامعه.....
- ۸۷..... ۲-۴. ربطی بودن جامعه.....
- ۸۷..... ۳. مبادی معرفت‌شناختی.....
- ۸۷..... ۱-۳. تئوریک بودن معرفت انسان از جهان.....
- ۸۷..... ۲-۳. فرایندی بودن معرفت.....
- ۸۸..... ۲-۴. مفهوم محور بودن پدیده‌های اجتماعی.....
- ۸۹..... ۲-۵. اجتماعی بودن علم و تولید معرفت.....
- ۸۹..... ۲-۱. لزوم انتقادی بودن علوم اجتماعی.....
- ۹۰..... ب- روش‌شناسی بنیادین رئالیسم.....
- ۹۰..... ۱. پیوند روش، هدف و فلسفه.....
- ۹۱..... ۲. پیوند فهم و انتقاد.....
- ۹۳..... ج- رویکردهای نظری مبتنی بر روش‌شناسی رئالیستی.....
- ۹۵..... ۱. روش‌شناسی پوزیتیویستی.....
- ۹۵..... ۲. روش‌شناسی تفهیمی.....
- ۹۶..... ۳. روش‌شناسی رئالیسم انتقادی.....

فصل سوم: روش شناخت اجتماعی از نگاه قرآن

- ۹۹..... مقدمه.....
- ۱۰۱..... بخش اول: اصول و مبادی اندیشه اجتماعی قرآن.....
- ۱۰۲..... الف- مبانی هستی‌شناختی قرآن.....
- ۱۰۳..... ۱. ارکان هستی‌شناختی قرآن.....

- ۱۰۳..... ۱-۱. بدیهی بودن واقعیت
- ۱۰۴..... ۲-۱. سلسله مراتبی بودن عالم
- ۱۰۵..... ۳-۱. خدامحوری
- ۱۰۷..... ۴-۱. غایت‌مندی جهان
- ۱۰۸..... ۵-۱. وحدت‌گرایی
- ۱۱۰..... ۶-۱. کل‌گرایی و یکپارچگی
- ۱۱۱..... ب- مبانی انسان‌شناختی قرآن
- ۱۱۱..... ۱. حقیقت وجودی انسان
- ۱۱۳..... ۲. ویژگی‌های انسان از منظر قرآن کریم
- ۱۱۳..... ۲-۱. ویژگی‌های مثبت انسانی
- ۱۱۳..... ۲-۱-۱. کرامت و شخصیت
- ۱۱۵..... ۲-۱-۲. مسئولیت و تکلیف
- ۱۱۷..... ۲-۱-۳. آزادی، اراده و اختیار
- ۱۱۸..... ۲-۱-۴. هدایت
- ۱۱۹..... ۲-۱-۵. خلافت
- ۱۲۰..... ۲-۲. ویژگی‌های منفی انسانی
- ۱۲۱..... ۲-۲-۱. شتابزدگی
- ۱۲۲..... ۲-۲-۲. حرص
- ۱۲۲..... ۲-۲-۳. ضعف و ناتوانی
- ۱۲۴..... ۳. جایگاه انسان در نظام هستی
- ۱۲۶..... ب- مبانی معرفت‌شناختی در قرآن
- ۱۲۶..... ۱. مفهوم معرفت

- ۱۲۶..... ۲. اهمیت معرفت
- ۱۲۷..... ۳. امکان معرفت
- ۱۲۸..... ۱. آیاتی که به فراگیری علم تشویق می‌کنند
- ۱۲۸..... ۲. آیاتی که به توییح کاهلان می‌پردازند
- ۱۲۹..... ۳. آیاتی که به معرفی عالمان و مقام رفیع‌شان می‌پردازند
- ۱۲۹..... ۴. آیاتی که تقلید در شناخت را نکوهش می‌کنند
- ۱۳۰..... ۵. آیاتی که علم را تکریم می‌کنند
- ۱۳۱..... ۴. ارکان معرفت
- ۱۳۱..... ۴-۱. معلوم
- ۱۳۱..... ۴-۲. عالِم
- ۱۳۲..... ۴-۳. علم
- ۱۳۳..... ۴-۴. معلّم
- ۱۳۴..... ۵. بنیادهای معرفت‌شناختی قرآن
- ۱۳۵..... ۵-۱. ابزارهای بیرونی معرفت
- ۱۳۵..... ۵-۱-۱. حس و تجربه
- ۱۳۵..... ۵-۱-۱-۱. معنای اصطلاحی حس
- ۱۳۶..... ۵-۱-۱-۲. مفهوم حس در قرآن
- ۱۳۹..... ۵-۱-۱-۳. اهمیت و جایگاه حس در شناخت اجتماعی
- ۱۴۳..... ۵-۱-۲. عقل
- ۱۴۳..... ۵-۱-۲-۱. معنای لغوی عقل
- ۱۴۴..... ۵-۱-۲-۲. معنای اصطلاحی عقل
- ۱۴۴..... ۵-۱-۲-۳. مفهوم عقل در قرآن

- ۱۴۶..... ۵-۱-۲-۴. انواع عقل در قرآن
- ۱۴۹..... ۵-۱-۲-۵. مراتب عقل در قرآن
- ۱۵۲..... ۵-۱-۲-۶. مترادفات عقل در قرآن
- ۱۵۵..... ۵-۱-۲-۷. اعتبار عقل از دیدگاه قرآن
- ۱۵۸..... ۵-۱-۲-۸. جایگاه عقل در شناخت اجتماعی
- ۱۶۰..... ۵-۲. ابزار درونی معرفت
- ۱۶۰..... ۵-۲-۱. وحی
- ۱۶۱..... ۵-۲-۱-۱. معنای لغوی وحی
- ۱۶۲..... ۵-۲-۱-۲. مفهوم اصطلاحی وحی
- ۱۶۲..... ۵-۲-۱-۳. ضرورت وحی
- ۱۶۳..... ۵-۲-۱-۴. تفاوت وحی با عقل و حس
- ۱۶۴..... ۵-۲-۱-۵. رابطه وحی و شهود
- ۱۶۴..... ۵-۲-۱-۶. ویژگی‌های وحی
- ۱۶۷..... ۵-۲-۱-۷. موارد استعمال وحی در قرآن
- ۱۷۰..... ۵-۲-۱-۸. مراتب وحی در قرآن
- ۱۷۲..... ۵-۲-۱-۹. اقسام وحی در قرآن
- ۱۷۳..... ۵-۲-۱-۱۰. جایگاه وحی در شناخت اجتماعی
- ۱۷۷..... بخش دوم: روش‌شناسی اجتماعی قرآن
- ۱۷۸..... الف - روش‌شناسی بنیادین قرآن: روش رئالیسم توحیدی
- ۱۸۷..... ب - اصول روش‌شناختی قرآن
- ۱۸۸..... ۱. وجود ابزارهای معرفتی متعدد و تعامل آن‌ها با یکدیگر
- ۱۹۱..... ۲. وحدت روش‌شناختی

- ۱۹۳..... ۳. جامعیت نظری
- ۱۹۶..... بخش سوم: رویکردهای نظری مبتنی بر روش‌شناسی قرآن
- ۱۹۶..... الف - امکان ظهور رویکردهای اجتماعی مختلف در قرآن
- ۱۹۹..... ب - انواع رویکردهای نظری و اجتماعی در قرآن
- ۱۹۹..... ۱. رویکرد توصیفی - تبیینی در قرآن
- ۲۰۱..... ۲. رویکرد خرد - کلان در قرآن
- ۲۰۶..... ۳. رویکرد ساختاری در قرآن
- ۲۰۹..... ۴. رویکرد تجربی و تاریخی در قرآن
- ۲۱۵..... ۵. رویکرد کارکردگرا و تضادگرا در قرآن
- ۲۲۱..... ۶. رویکرد تفهیمی در قرآن
- ۲۲۴..... ۷. رویکرد انتقادی در قرآن
- ۲۲۶..... ج - مقایسه روش‌شناسی قرآن و روش‌شناسی علوم اجتماعی
- ۲۲۷..... ۱. مقایسه به لحاظ مبانی
- ۲۳۰..... ۲. مقایسه براساس روش‌شناسی
- ۲۳۷..... کتاب‌نامه

چکیده

شناخت و روش شناخت اجتماعی، از موضوعات مهم و اساسی در حوزه علوم اجتماعی است که در دوره‌های مختلف تاریخی - از گذشته تا کنون - رویکردهای مختلفی به آن وجود داشته است. روش‌شناسی بنیادین، گونه‌ای از روش‌شناسی است که در مقابل روش‌شناسی کاربردی قرار دارد و انواع مختلف روش‌های اجتماعی را می‌توان در ذیل آن قرار داد. روش‌شناسی بنیادین مبتنی بر مبانی هستی‌شناسی، انسان‌شناسی و معرفت‌شناسی است و به لحاظ بنیادین به بررسی روش‌های اجتماعی می‌پردازد. در علوم اجتماعی با سه روش بنیادین پوزیتویسم، تفهیمی و رئالیسم انتقادی سر و کار داریم. هر یک از این روش‌ها از مبانی هستی‌شناختی، انسان‌شناختی و معرفت‌شناختی خاص خویش بهره گرفته و در تقابل با یکدیگر قرار دارند. قرآن نیز - که محور اصلی در این رساله است - به واسطه برخورداری از مبادی هستی‌شناختی، انسان‌شناختی و معرفت‌شناختی ویژه خویش، از روش بنیادین «رئالیسم توحیدی» بهره می‌گیرد. «رئالیسم توحیدی» یعنی واقع‌گرایی بر مبنای یک حقیقت واحد؛

یعنی خداوند. ویژگی‌های خاص اندیشه قرآن روش‌شناسی قرآنی را از مکاتب روش‌شناختی مدرن متمایز می‌سازد. قرآن هستی را دارای دو بعد مادی و معنوی دانسته و آن را یک پارچه و با محوریت خداوند حکیم متصور می‌سازد. هم‌چنین به انسان نگاهی خاص و ارزشمند دارد و کمال نهایی وی را در میزان قرب الهی می‌داند. قرآن به تمامی ابزارهای حسی، عقلی و وحیانی مرجعیت می‌بخشد، اما مرجعیت آن‌ها را در چارچوب مبانی خویش می‌پذیرد. همه چیز در اندیشه قرآن بر محور ایمان به خداوند قرار می‌گیرد. بنابراین قرآن به دلیل برخوردارگی از چنین ویژگی‌های روش‌شناختی، واجد کلیه رویکردهای تبیینی و توصیفی، خرد و کلان، تجربی، تفهیمی و انتقادی می‌گردد، اما آن‌ها را در چارچوب توحید و مسبندی بر یک عقبه الهیاتی بازتعریف می‌کند. این ویژگی ممتاز روش‌شناسی قرآن است که روش‌های سکولار فاقد آن هستند و به دلیل چنین فقر معرفتی، با تکیه بر یک ابزار سایر ابزارها را نفی می‌نمایند. علاوه بر این روش‌شناسی قرآن به دلیل بهره‌گیری از ابزار وحی، قابلیت‌های افزون‌تری نسبت به روش‌های مدرن داراست؛ قابلیت فهم و درک عمیق‌تر و دست‌یابی به ضرورت‌های بیشتری در واقعیت اجتماعی. **واژگان کلیدی:** روش‌شناسی بسنیادین، روش‌شناسی کاربردی، پوزیتویسم، روش تفهیمی، رئالیسم انتقادی، رئالیسم توحیدی.

مقدمه حجة الاسلام دکتر حمید پارسانیا

قرآن، کتاب تدوین الهی است که از نزد خداوند علی حکیم نازل شده است و نزول آن از طریق وحی به زبان عربی روشن جهت تسلیم به انسان‌ها بوده است. این کتاب الهی علاوه بر آن‌که تصویر و تفسیری دقیق از اسماء و صفات الهی و ابعاد و ساحت‌های مختلف آفرینش خداوند سبحان ارائه می‌دهد، روش اندیشیدن و شیوه زندگی را نیز به انسان می‌آموزد و راه‌های گسترش و بسط علم و دانش را به آدمیان می‌دهد. با توجه به این‌که قرآن اولاً: کلام خداوند است، ثانیاً: این کلام به وسیله پیامبر خاتم صلی الله علیه و آله به بشر ابلاغ شده است و ثالثاً: انسان‌ها مخاطب این کلام هستند، در بحث از روش شناخت اجتماعی در قرآن این پرسش باید پاسخ روشن خود را پیدا کند که آیا مراد از روش، شناخت‌گوینده آن است و یا منظور شناخت کسی است که قرآن به وسیله او و از مجرای وجود او نازل شده است و یا روشی است که قرآن به مخاطبین خود برای شناخت اجتماعی به طور مستقیم آموزش می‌دهد و و یا آن‌که به طور غیرمستقیم ایجاد می‌کند.

تردید نیست که خداوند سبحان به همه آنچه آفریده است و از جمله به ابعاد فردی و اجتماعی زندگی انسان عالم و آگاه است و قرآن کریم نیز که کلام خداوند است، تبیین‌ها و تفسیرهای متعددی از مسائل تاریخی و اجتماعی انسان‌ها را بیان کرده و تجویزها و انتقادهای فراوانی به آنچه تحقق یافته و یا آنچه در پیش روی بشر است، اظهار داشته است. عارفان، فیلسوفان و متکلمان دربار علم خداوند به ماسوی و چگونگی علم او اقوال متعددی را بیان داشته‌اند. بدون شک علم خداوند به موجودات از راه‌هایی که بشر طی می‌کند و ناشی از ضعف و نقص بشری است، حاصل نمی‌شود. برخی علم حق را علم غایی دانسته‌اند که قبل از تحقق اشیاء وجود داشته است و واسطه ایجاد اشیاء می‌شود. برخی دیگر نظیر شیخ اشراق به دلیل این‌که مخلوقات حاضر در نزد حق هستند، متن وجود آن‌ها را صفحه علم تفصیلی خداوند به ماسوی می‌دانند. برخی برای علم حق تعالی به مراتبی قائل شده‌اند و از علم تفصیلی حق سبحانه و تعالی به اشیاء در متن ذات الهی نیز سخن گفته‌اند. هر یک از مراتب علم که برای خداوند در نظر گرفته شود با روشی ویژه حق برای او ثابت است. علمی که در مرتبه ذات الهی است از طریق ذات دانسته می‌شود و علمی که در مرتبه فصل حق تعالی است از مسیر ذات و علم به ذات برای او منکشف می‌گردد و

علم پیامبر خاتم صلی الله علیه و آله به قرآن و به آموزه‌های اجتماعی قرآن و به آنچه که مربوط به رسالت و پیامبری اوست علمی است که از طریق وحی الهی حاصل می‌شود و این روش از علم، روشی عام و فراگیر برای همه

انسان‌هاست.

قرآن کریم با نظر به مبانی‌ای که از ناحیه آموزه‌های هستی‌شناختی، انسان‌شناختی و معرفت‌شناختی خود ارائه می‌دهد، مبانی و بنیان‌های خاصی را برای تکوین دانش و علوم اجتماعی فراهم می‌آورد و خود نیز بر اساس این مبانی به تبیینات، توضیحات و تجویزهای خاصی نسبت به مسائل و پدیده‌های اجتماعی می‌پردازد. چارچوب و مسیری که از ناحیه آن مبادی و مبانی برای تبیین‌ها، توصیف‌ها و تجویزهای اجتماعی ایجاد می‌شود، همان روشی است که قرآن کریم برای شناخت اجتماعی فراروی مخاطبان و مؤمنان به خود قرار می‌دهد و روش‌شناسی شناخت اجتماعی در قرآن آن گاه که در نسبت به مخاطبین قرآن در نظر گرفته شود، ناظر به همین امر است. محققانی که روش‌شناسی شناخت اجتماعی قرآن را از این منظر دنبال می‌کند ناگزیر باید آن دسته از آموزه‌های قرآنی را که در تکوین و تدوین نظریات و علوم اجتماعی تأثیرگذار است بشناسد و از این طریق مسیری را که برای شکل‌گیری نظریات پدید می‌آید شناسایی کند.

قرآن کریم در بسیاری از موارد خود به تبیین و توصیف مسائل و پدیده‌های اجتماعی پرداخته است. تبیینات و توصیفات قرآنی در مرتبه متأخر از روشی هستند که آدمیان را به سوی آن‌ها راه می‌برند. روش‌شناسی اندیشه اجتماعی در قرآن باید به گونه‌ای باشد که مسیر وصول به آن را تبیین کند. به بیان دیگر آموزه‌های اجتماعی قرآن شواهدی هستند که می‌توانند در آزمون موفقیت محققانی که فقه ترسیم روش‌شناسی

قرآن را دارد، به کار آیند.

نکته‌ای که باید مورد توجه باشد این است که روش‌شناسی اجتماعی در دو سطح بنیادین و کاربردی قابل تعقیب است و هنگامی که از شناخت مسیر و روشی، سخن به میان می‌آید که به تکوین و تولید نظریات اجتماعی منجر می‌شود، بحث در روش‌شناسی بنیادین است. روش‌شناسی کاربردی روشی است که در کاربرد نظریات نسبت به موضوعات مختلف استفاده می‌شود. روش بنیادین شناخت اجتماعی در قرآن هنگامی هویت خود را بهتر نشان می‌دهد که در قیاس با روش‌هایی قرار گیرد که در حاشیه اصول و مبانی غیرقرآنی شکل می‌گیرند.

مقایسه روش شناخت اجتماعی قرآن با دیگر روش‌ها برخی از مزیت‌ها و برخی از خطرات را دارد. مزیت نخست شیوه مقایسه‌ای آن است که منظرهای نوینی را برای کشف ابعاد روشی قرآن به وجود می‌آورد و مزیت دوم این است که ویژگی‌های مختص روش قرآن را برجسته می‌سازد. هنگامی که یک روش اندیشه اجتماعی جهت مقایسه با روش قرآنی اندیشه اجتماعی در نظر گرفته می‌شود، آن روش به تناسب ابعاد مختلفی که دارد پرسش‌هایی را در قبال تفکر و اندیشه قرآنی ایجاد می‌کند و قرآن کریم در قبال پرسش‌های طرح شده پاسخ متناسب با خود را ارائه می‌دهد و از مقایسه پاسخ قرآنی با پاسخ‌های رقیب ویژگی‌های روش اندیشه اجتماعی در قرآن آشکار می‌گردد.

خطری که در مقایسه روش اندیشه اجتماعی در قرآن با دیگر روش‌ها وجود دارد در شتابزدگی و تطبیق‌های خام روشی است. تطبیق خام و

شتابزده هنگامی ایجاد می‌شود که به هویت روش‌های رقیب و ارتباطی که آن روش‌ها با مبانی معرفتی خود دارند توجه نشود. بنیادهای معرفتی هر روش علاوه بر آن که در تکوین اصلی آن روش دخیل هستند، در ابعاد و ساحت‌های مربوط به آن روش تأثیرگذارند و به همین دلیل نمی‌توان در مقایسه روش‌ها به شباهت‌های ظاهری آن‌ها اکتفا کرد. مثلاً هستی‌شناسی سکولار و دنیوی آن‌گاه که با معرفت‌شناسی آمپرستی و حسن‌گرایانه درمی‌آمیزد، تبیین‌های پوزیتیویستی‌ای را به دنبال می‌آورد که از محدوده گزاره‌های آزمون‌پذیر نمی‌توانند عبور کنند، و لکن هستی‌شناسی معنوی که جغرافیای هستی را در ابعاد فراتر از ابعاد محسوس مادی آن در نظر می‌گیرد، هنگامی که از محدوده معرفت‌شناسی تجربی فراتر رفته و با معرفت‌شناسی عقلی و وحیانی نیز قرین می‌گردد، افق‌های نوینی از تبیین را بر روی پژوهش‌گران علوم اجتماعی می‌گشاید که محدود و مقید به ابعاد محسوس و آزمون‌پذیر زندگی اجتماعی نمی‌شود؛ و به همین دلیل هنگامی که از روش‌های تبیینی، توصیفی، تجویزی، انتقادی، رئالیستی، کارکردی و غیر آن‌ها سخن به میان می‌آید، بدون توجه به هویتی که هر یک از این روش‌ها با نظر به مبادی و مبانی مربوط به خود دارند نمی‌توان به مقایسه آن‌ها پرداخت.

تجویزات و انتقادهایی که به مبنای عقلانیت ارتباطی و عقل عرفی و یا در حاشیه جایگاه و موقعیت طبقاتی و تاریخی یک گروه اجتماعی شکل می‌گیرند، با تجویزات و انتقادهایی که با اتکا به عقل قدسی، وحی، نقل، عقل متافیزیکی و یا عملی فرصت‌بروز و ظهور می‌یابند، به رغم آن‌که در

عنوان و صورت انتقادی بودن تشابه دارند، در ساختار و روش تحقیق متفاوت هستند.

قرآن کریم با نظر به مبانی و بنیان‌های معرفتی که ارائه می‌دهد، شناخت اجتماعی و علم اجتماعی را از محدوده‌های تنگ روش‌های پوزیتیویستی، تفسیری و انتقادی خارج می‌کند. روش‌های مزبور عرصه‌های تبیین، تفهّم، تفسیر و انتقاد را چندان محدود و مقید می‌گردانند که امکان سازگاری و همراهی بین آن‌ها را نیز از بین می‌برند. روش قرآنی با بازخوانی و بازسازی عرصه‌های فوق صورتی سازگار از تبیین، تفسیر، تفهّم، تجویز و انتقاد را به دنبال می‌آورد. این سازگاری ناشی از جمع مکانیکی رویکردهای فوق که جمعی ناسازگار و تناقض‌آمیز است نمی‌باشد، بلکه ناشی از قرائت جدیدی است که بینش قرآنی نسبت به هر یک از آن‌ها دارد.

فصل اول:

کلیات